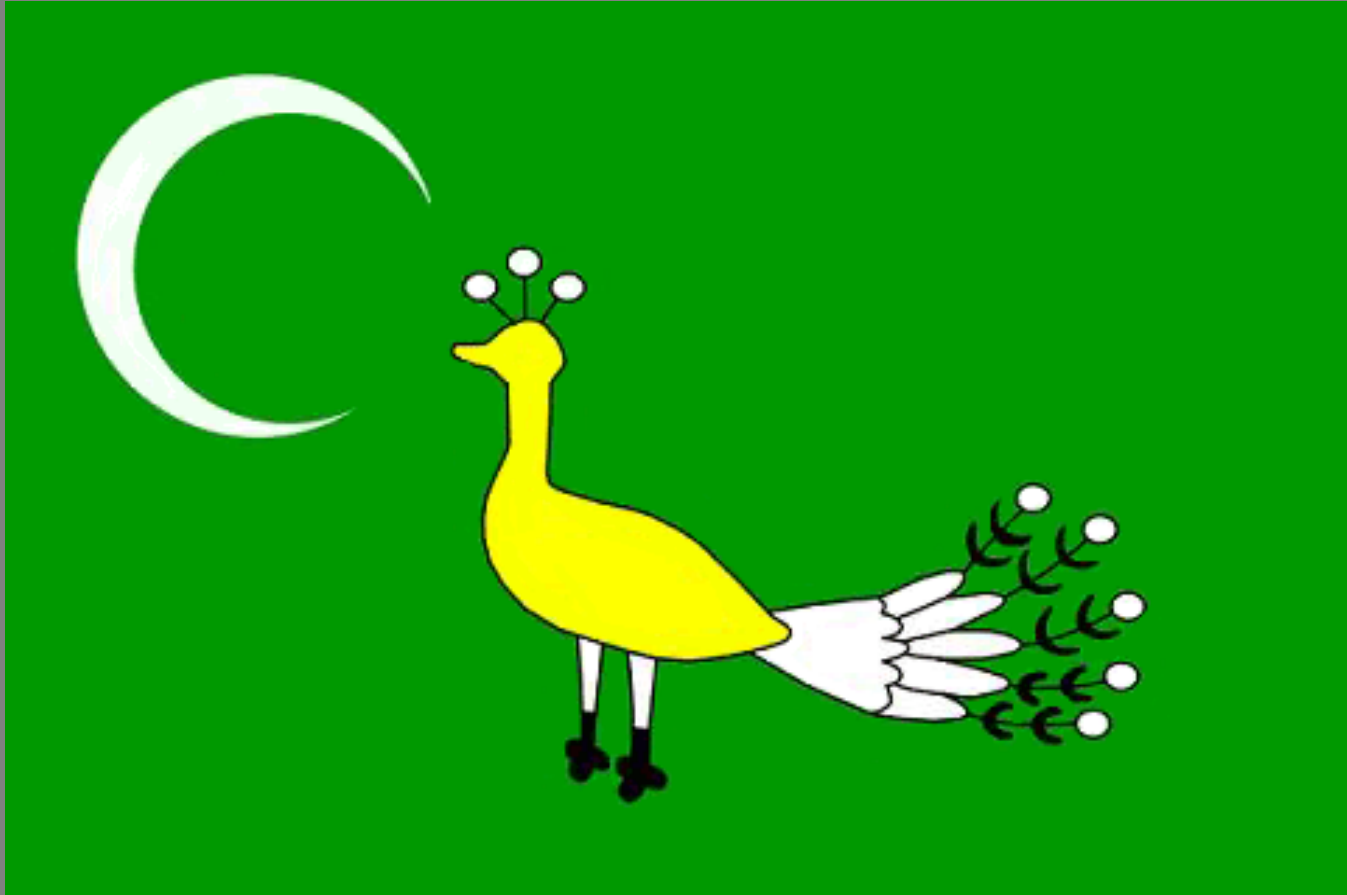

Gazneli Devleti ve Sanatı

Halil Uysal

Gazneli Devleti

963 - 1186

- Gazneli Devleti 963 - 1186 yılları arasında Maverâünnehir, Afganistan, Hindistan'ın kuzeyi ve Horasan'da hüküm sürmüş olan Türk devletidir. Gazneliler adlarını başkent edindikleri, halen Afganistan sınırları içinde bulunan, Gazne şehrinden almıştır.
- 900'lü yıllardan itibaren yükselen ve güçlenen Samani Devleti, 950'li yıllarda önemli bir iç karışıklıkla karşı karşıya kaldı.
- Bu tarihlerde, Samanilerin en nitelikli gücünü oluşturan Horasan Orduları'nın başında Alptegin adlı bir Türk kumandan bulunuyordu.
- Alptegin, Samanilerin yaşadığı saltanat mücadelesi ve saray entrikalarından faydalanmak maksadıyla Samani Baş Veziri Muhammed Belami ile işbirliği yaparak ortaklaşa belirledikleri bir Saltanat adayını Samani Tahtına geçirmeye teşebbüs ettiler (961). Ancak bu girişimleri ortaya çıkınca baş vezir Belami öldürüldü ve Alptegin hedef haline geldi. Başarılı olamayan bu girişimden sonra Alptegin, kendisine bağlı kalan az sayıdaki Türk Kökenli askerleriyle birlikte Samani Hâkimiyeti altında olmayan Gazne şehrine çekildi.

- Gazneliler oldukça küçük bir coğrafyada kurulmuş olsalar da bağımsızlıklarını ilan etmiş ve bir bakıma devletleşmişlerdi.
- Bu yeni Türk Beyliği, zamanla hem Samani Devletinin hem de Karahanlılar Devletinin içerisinde yaşayan Türk Boylarının tabi olmasıyla giderek kalabalıklaştı ve güçlendi.
- Ancak, hanedanlığın tam anlamıyla kuruluşu, onun damadı Sebük Tigin döneminde mümkün olmuştur. Sebük Tigin, Gazne şehrini başkent yaparak, Samanî sultanlarının egemenliğinden kurtulmuştur.
- Sebük Tigin'in oğlu Sultan Mahmut döneminde imparatorluğun sınırları Ceyhun'dan Hint Okyanusu'na kadar uzandı. Batı bölgelerinin neredeyse tamamı, Dandanakan Savaşı sonrasında Selçuklu Devleti'nin kontrolüne geçti. Selçukluların 1157'de dağılması, Gaznelilere pek yarar sağlamadı. Gurlular, 1151'de Gazne'yi ele geçirdiler. Bundan sonra hükümdarlıklarını Lahor'a çekilerek devam ettiren ve İslam dinini Hindistan'ın içlerine kadar yaymış olan Gaznelilerin son hükümdarı Hüsrev Melik'in Gurlular tarafından 1186'da esir alınmasından sonra, Gazne Devleti kesin olarak sona erdi. Gaznelilerin en parlak dönemi Sultan Mahmut dönemidir.

Gaznelilerin en geniş sınırları

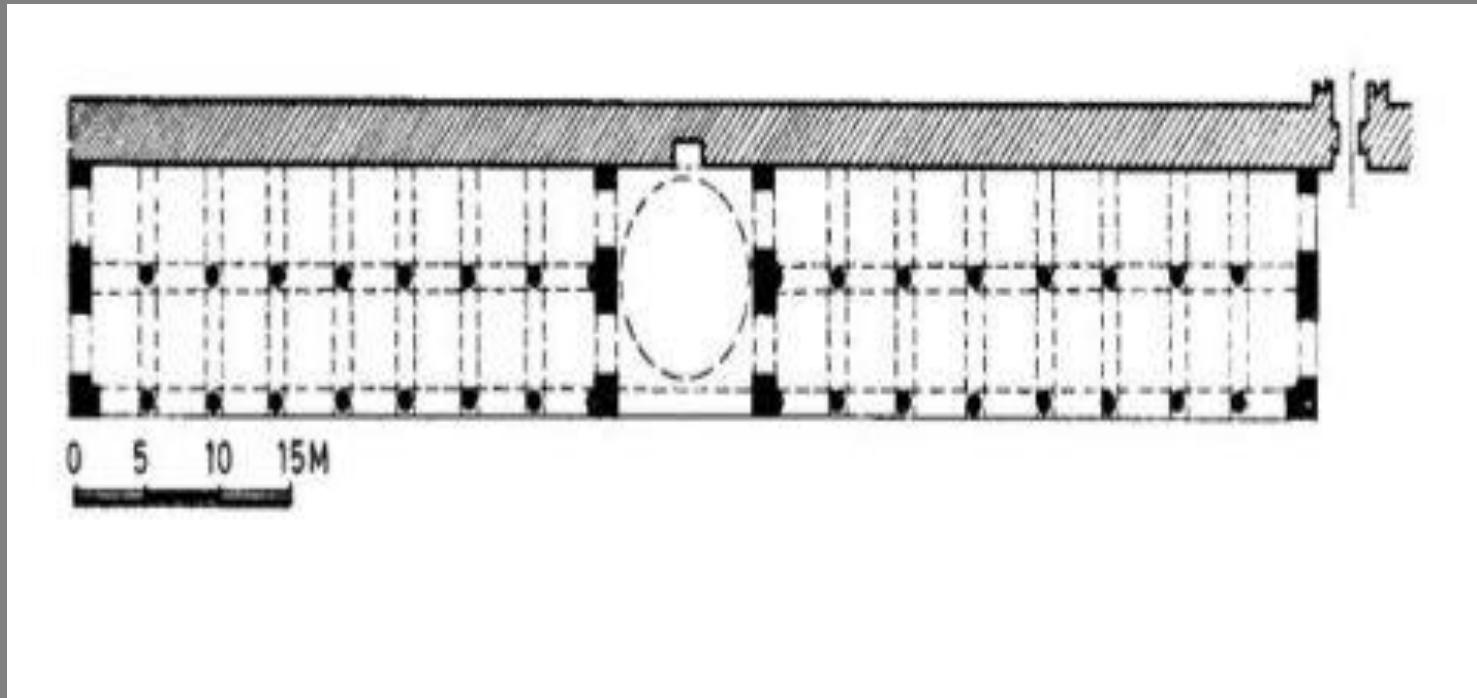

- Gazneli sanatı (963-1186), İslâmiyet'ten sonraki Asya - Türk sanatının ikinci önemli dönemini oluşturur. Bu dönemin mimarisinde, taşın yaygın olarak kullanılışı ve taş süslemeler açısından, Anadolu Türk sanatı ile yoğun ilişkileri vardır. Gazneliler, konumları gereği, Hint kültürü ile İran arasında bir köprü vazifesini de görmüşlerdir.
- Gaznelilerle birlikte, İslamiyet sonrası Türk sanatında az da olsa Hint etkileri görülmeye başlamıştır. Bu daha sonra özellikle Babürlülerde görülecektir.
- Gazneliler özellikle teşkilat ve devlet müesseseleri daha çok İran örneklerini göz önüne almıştır. Ancak sanat alanında İslam öncesi Türk sanatının bazı unsurları görülebilmektedir. Örneğin hayvan üslubuna uygun tasvirler sanat eserlerinde yer almaktadır.
- Mimarlık eserlerinde tuğla yanında taş ve mermer kullanılmıştır. Bunun dışında ahşap yapıların da olduğu bilinmektedir. Gaznelilerin farkı , taş ve mermerin de yaygın biçimde kullanılmış olmasıdır.

Mimari

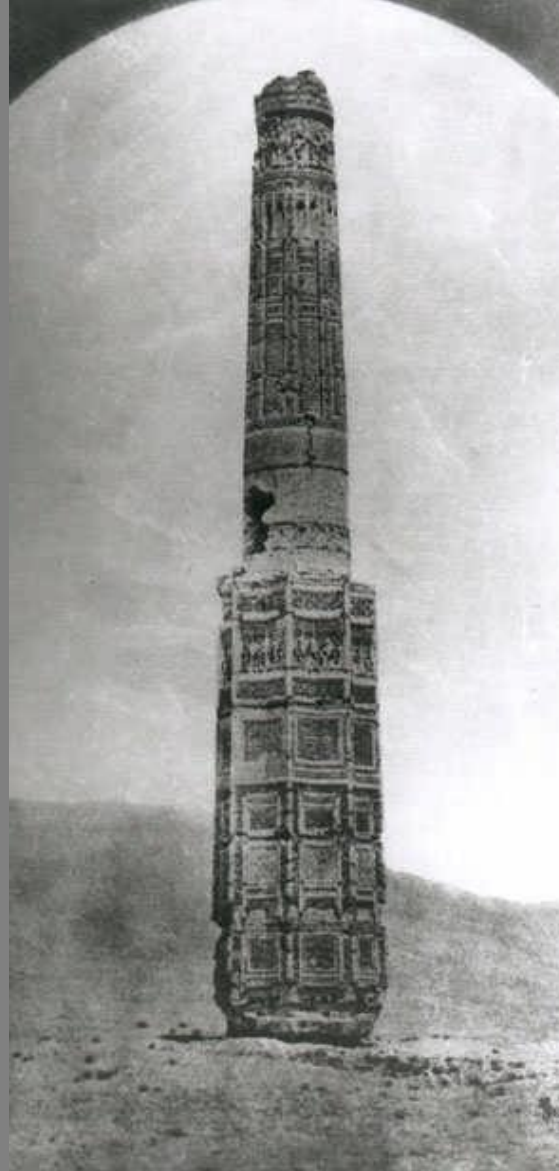
- Gazneli mimarisi, ağaç direkli ve ahşap düz çatısı ile Anadolu'daki ağaç direkli camileri hatırlatan "Arus-ül Felek" camisi ile başlatılır. Hindistan'dan getirilen ağaç direkler üzerine çatı ile örtülü, kırmızı altın ve lâcivert taşının da kullanıldığı çok zengin süslemeleriyle gözleri kamaştıran bir yapı idi. Bu yapının en önemli özelliği, bu kadar erken bir dönemde, ahşap direkli ve düz çatılı bir cami olmasıdır.
- Gazneli döneminin en önemli camii, Afganistan'da bulunan "Leşker-i Bazar" sarayındaki camidir (XI. yy'ın başı). Sur duvarına dayanan bu eser, mihrap duvarına paralel olarak, taşıyıcılarla ikiye bölünmüş sahına (nef) sahiptir. Mihrap önü, iki nef boyunca bir kubbe ile kapatılmıştır. Bu şekilde dışa açılma, eski Orta Asya mimarisinde karşımıza çıktığı gibi, Arapların "ordugâh tipi" camilerinde de görülür. Caminin plan şeması, "Şam Emeviye Camii" nin plan şemasının etkisiyle beraber, Anadolu'da (Artuklu devri camileri) ve Memlûk devrinde (Baybars Camii) Mısır'da etkili olmuştur.

Leşker-i Bazar Ulu Camii Planı

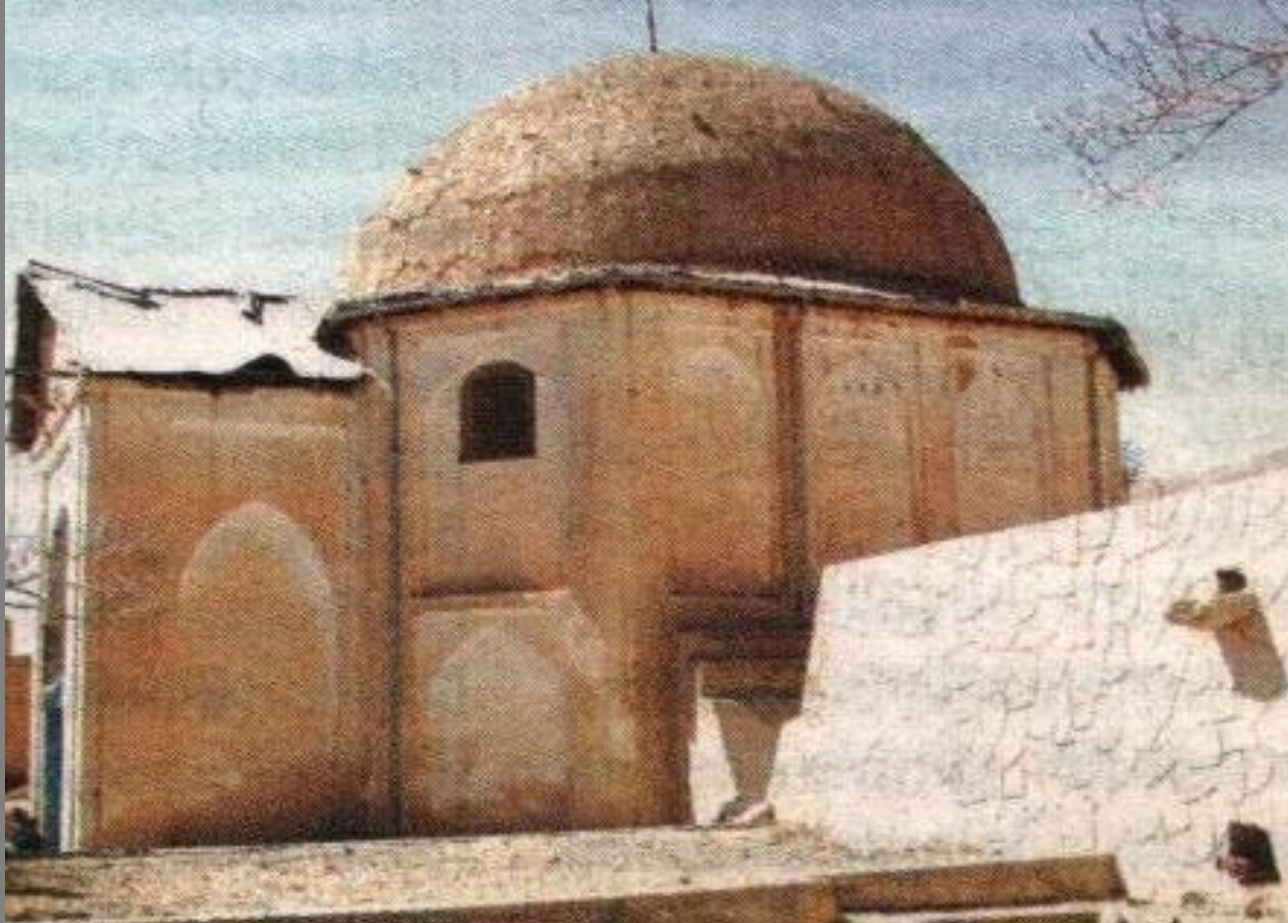
- Sultan III. Mesud'un yaptırdığı minare (1115) ile Sultan Behramşah'ın (1117-1149) inşa ettirdiği minarenin - uzun zaman çeşitli ve yanlış fikirler yol açan kulelerin minare olduğu anlaşılmıştır - camileri bugün mevcut değildir. Bu minareler, taştan bir kaide üzerine, yıldız biçiminde köşeli bir plan veren bir alt gövde üzerinde silindirik üst gövdeden oluşmaktaydı. Her iki minarede de, panolar halinde süslenmiş tuğla eserler olarak ele alınmıştır. Görüldüğü gibi Gazneli minareleri, alt gövdesinin şekli ile Karahanlı minarelerinden ayrılmaktadır. Ancak, Karahanlı ve Büyük Selçuklu Minarelerindeki yukarıya doğru daralma burada, gövdeyi farklı kısımlara bölerek sağlanmıştır.

Sultan Mesud'un yaptırdığı minare

- Türbe mimarisi bakımından Gazneliler, Karahanlılar'ın yanında çok sönük kalır. Gazne'nin 2 km doğusunda, Ravza'da, Sultan Mahmut türbesinin, sandal ağacından zengin süslemeli kapı kanatları, bugün Delhi müzesindedir. Yalnız, Aslan Cazip türbesi, gelişmiş bir mimari gösterir. 12,50 metrelik kare biçiminde ve tromplu kubbe ile örtülü türbe, tuğladan yapılmıştır. Duvarlar ve kubbe, tuğlaların zikzak ve merdiven biçiminde dizilmesi ile ayrıca renkli kalem işleriyle süslenmiştir. Türbenin yanında aşağıdan yukarıya incelen 22 m. boyunda, silindirik bir minare vardır ve üst kısmı bugün yıkık haldedir.

Sultan Gazneli Mahmud türbesi

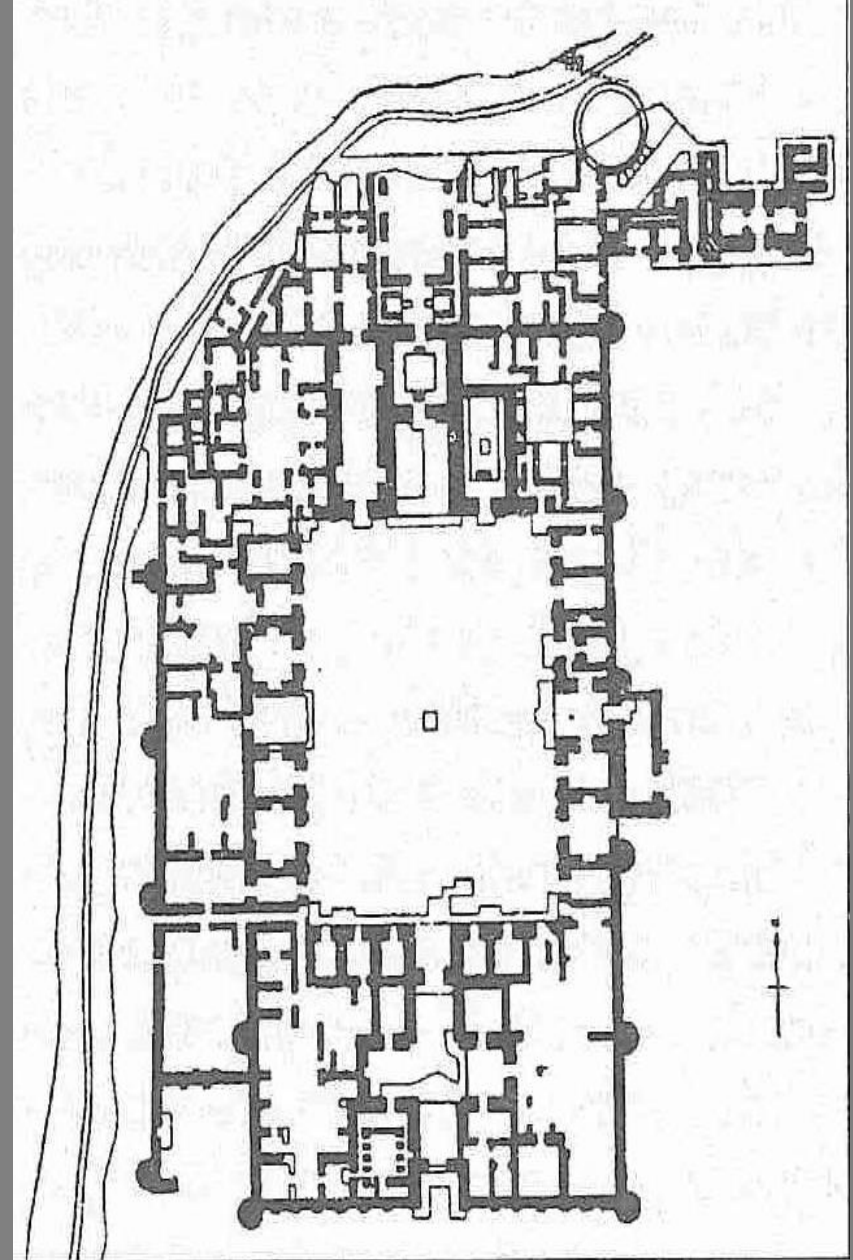
- Gazneliler zamanında medreseler de yapıldığı bilinirse de, bunlardan bir eser kalmamıştır. İtalyanlar tarafından yapılan araştırmalarda Gazne'de, Pîr Falizvan mezarlığında bulunmuş kitabelerde, medrese adı geçmektedir. Fakat bunlardan medrese mimarisi bakımından bir fikir edinmeye imkân yoktur.

Saraylar

- Tarihçi Beyhakî'den, Sultan I. Mesud'un büyük bir mimari kabiliyete sahip olup, sarayının planını kendisinin çizdiğini ve Abdülmelik adlı bir mimarın yardımı ile dört yılda tamamladığını (1036) öğreniyoruz.
- 1948'de ilk defa Schlumberger, Bust kalesi yakınında, Leşker-i Bazar'ı keşfetti.
- Hilmend nehri kıyısında yükselen üç yapıdan en büyük ve en önemlisi olan güneydeki Büyük Saray XI. yüzyılın başından ve Sultan Mahmut zamanından kalan en eski saraydır. Önünde bir alay meydanı vardı. Burada, iki katlı, gösterişli şituk dekorlu nişlerle süslü bir cephe vardı. Bunlardan bir parça, Kâbil Müzesi deposundadır.
- Saray, geniş bir alana yayılan yapılardan oluşur. Sarayın içinde birçok köşk de bulunmaktadır. Saray bölümleri ve köşklere ilk göze çarpan özellik, eyvanlı avluların ve köşe kulelerinin kullanılmasıdır. Bust kenti yakınında Hilmend ırmağı kıyısında bulunan bu sarayın önemli yapıları Orta Saray ile Güney Saray'dır. Orta Saray küçük boyutlu olmakla beraber, Güney Saray dev ölçülere sahiptir.

- Güney Saray, dört eyvanlı büyük bir avlu etrafındaki yapı gruplarından oluşur. Avlunun kuzeyinde bulunan taht salonunun duvarları, Uygur duvar resimlerini hatırlatır bir biçimde, Sultan Mahmut'un ordusunu gösteren resimlerle donatılmıştır.
- Büyük kısmı, tuğla temeller üzerine kerpiç, bazı önemli bölümleri tamamıyla tuğladan yapılmış olan saray, 164 x 92 m ebatlarındaydı. Cephenin ortasındaki derin kapıdan, haçvari bir mekâna, buradan da sarayın dört eyvanlı avlusuna (63 x 45 m) giriliyordu. Böylece, Karahanlı saraylarında gördüğümüz, dört eyvanlı avlu şeması, Gazneliler'de daha gelişmiş olarak görülür.
- Büyük Saray'ın güneyinde sur duvarına dayalı Ulu Cami uzanır.

Leşker-i Bazar Sarayı'nın kalıntılarından bir görüntü ve planı

- Sultan III. Mesut Sarayı (1112) 1957-1958 yıllarında başlayan kazılarda İtalyan arkeologlar tarafından çıkarılmıştır.
- Bir mihrap nişi üzerinde bulunan bir yazı ve tarihten dolayı 3. Mesut dönemine tarihlendirilmiştir. Yazıda 1112 tarihi vardır. Ayrıca Hüseyin Bin Mübarek adı yer almaktadır. Bu muhtemelen yapının mimarının adıdır.
- 4 eyvanlı bir avlusu vardır. Mekanlar avlu etrafındadır. Muhtemelen güneyinde taht salonu vardır. Bir duvarı düzensizdir.
- Avlunun bir köşesinde 4 ayaklı, dikdörtgen, düz çatılı bir cami olduğu düşünülmüştür.
- Avlu 50.60x31.90 ölçülerindedir. Duvarlarda süslemeler vardır. Özellikle avlusunda, üst tarafta terracota ve stuko süslemeler görülür.
- Avluyu çeviren duvarların altında süslemeli mermer levhalar vardır. Bunlar 44 tanedir. Levhaların üst tarafında çiçekli kufi kitabe şeridi, ortada lotus ve rumi süslemeler, en üstte de kıvrık dal motifleri vardır.

- Gazneliler de Karahanlılar gibi ribat adı verilen kervansaraylar yapmışlardır. Fakat bunların çoğu harap olduğundan günümüze fazla bir örnek gelmemiştir.
- Sultan Mahmut tarafından yaptırılan, Serahs yolu üzerindeki Ribat-ı Mahi (1019-1020) dört eyvanlı, avlulu ve kare planlıdır. Eyvan-kubbe birleşmesinin Büyük Selçuklu mimarisinden önce ilk kez burada görülmesi farklı ve önemli bir özelliktir.

Edebiyat

- Gaznelilerde resmî dil Farsça olmasına rağmen orduda Türkçe kullanılmaktaydı. Gazneliler, Samanîler gibi Farsçaya ve İran kültürüne adapte olmuşlar ve Farsça edebiyatı desteklemişlerdi. Gaznelilerin sarayında ünlü Farsça yazarları büyük edebiyat eserleri yazmışlar. Bunların arasında **Şehnâme**'nin yazarı Firdevsî ve İslam tarihi bilginlerinden Biruni de vardır. Gazneliler dönemi, Fars edebiyatının en parlak olduğu devirlerden biridir. Gazneli hükümdarları, Farsça şiir yazan şairleri korumakta ve fikrî alanda Samanîlerin bıraktıkları mirasa sahip çıkıyordu. Fars kültürünü ve Farsça'yı yeniden canlandıran ünlü şair Firdevsî, Fars edebiyatı tarihinde bütün devirlerin şaheser yapıtı olarak kabul edilen Şâhnâme'yi bu dönemde kaleme almıştır. Bu dönemde başkent Gazne, bir edebî merkez özelliği kazanmış ve çeşitli bölgelerden çok sayıda şair ve yazarın Gazneli sarayına yönelmesi sağlanmıştır.
- Bu dönemde şairler, kendilerinden önceki şairlerin eserlerine yansıtmış oldukları millî duygulardan, geleneklere olan bağlılıklardan uzaklaşmaya başladılar. Dönem şairlerinin çok azının eserlerinde millî duygulardan, geleneklerden ve İran halkının âdetlerinden bahseden şiirlere rastlanır. Sultan Mahmut'un İslam'ı Hindistan'da yayma çabaları da Gazneli edebiyatını etkilemiştir. Yazılan mensur eserlerin çoğunluğunun Arapça olmasına karşın, bunlar içerisinde Farsça eserler de mevcuttur.

- Sultan Mahmud Harizm'i ele geçirdiği zaman ortaçağın büyük bilim adamlarından Biruni'yi Gazne'ye getirtmişti. Böylece Biruni Hindistan'a yapılan Gazneli seferlerine katılma şansı buldu. Onun büyük eseri "Tahkik mâli'-Hind" bu şekilde ortaya çıkmıştır. Bu eser Hinduların inanç ve adetlerini tarafsız olarak inceleyen ilk İslami eserdir.
- Bu eserde Hind din, ilim ve coğrafyası hakkında çok geniş bilgi bulunmaktadır.
- Gazneliler tarafından esir edilen Biruni, astronomi ve matematik çalışmalarının doruğuna Gazne'de geçirdiği on yıl zarfında ulaşmıştır.

- Sarayında 400 şair ve devasa bir kütüphane bulunduran Gazneli Sultan Mahmut eski Türklerle İranlıların gelenek ve savaşlarının destanını yazdırmak için Tus diyarından Firdevsi'yi huzuruna çağırmış. 60 bin beyitten oluşacak ve 30 yılda tamamlanacak **Şehname**'nin öyküsü böyle başlamıştır.
- 977 ile 1010 arasında yazılmıştır. Tek şair tarafından yazılan en uzun epik şiirlerdendir.
- Tarih öncesi zamanlardan başlayıp Sasani İmparatorluğu sonuna dek tüm eski İran krallarını inceler.
- Şehnâme'nin Firdevsî tarafından 10. yüzyıl'ın sonunda kaleme alınmasından sonra, Doğu edebiyatlarında Şehnâme yazma geleneği başlamıştır. Pek çok şair, Şehnâme kahramanları etrafında oluşturdukları müstakil eserlerle bu geleneğin yerleşmesini ve devamını sağlamıştır.
- Edebiyat ve tarih çevreleri tarafından destan olarak nitelendirilen Şehnâme'nin içeriğinde masalımsı bir hava da sezilir. Bununla birlikte Şehnâme'de mitolojik unsurlar da bir hayli fazladır. Hemen hemen her milletin edebiyatında o milletin tarihiyle ilgili bilgiler veren anlatılar mevcuttur. Sözgelimi; Türk milleti; Oğuz Kağan, Türeyiş ve Göç Destanı gibi, olayları kesin olarak bilinmeyen zamanlarda meydana gelmiş birçok anlatıya sahiptir.

Şehname'den sayfalar

